

DOST. 30/06/24 16.08

UDK 811.163.6'367''15

Kozma Ahačič

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani

SKLADNJA IN RETORIČNI MODELI V SLOVENSKEM KNJIŽNEM JEZIKU 16. STOLETJA

Prispevek podaja pregled dosedanjih pomembnejših obravnav skladnje slovenskega knjižnega jezika protestantskih piscev 16. stoletja, ob tem pa natančneje pregleda, zbere in ovrednoti predvsem rezultate s področja retorične skladnje. Na kratko oriše tudi rezultate s področja vpliva nemške skladnje na slovensko, jezikoslovnih opisov skladnje v 16. stoletju in z nekaterih drugih področij.

The paper gives an overview of important analyses done on the syntax of standard Slovenian in the works of 16th-century Protestant authors, while also carefully analysing, collecting and evaluating the results from the field of rhetorical syntax. In brief, the paper also presents the results of studying the influences of German syntax on Slovenian syntax, 16th-century linguistic syntax descriptions and the results from some other fields.

Ključne besede: 16. stoletje, Primož Trubar, Jurij Dalmatin, Adam Bohorič, jezik, skladnja, retorika, *expolitio*, dvojna formula, trojna formula, kopičenje

Key words: 16th-century, Primož Trubar, Jurij Dalmatin, Adam Bohorič, language, syntax, rhetoric, *expolitio*, double formula, triple formula, accumulation

0 Skladnjo v besedilih slovenskih protestantskih piscev lahko obravnavamo s treh osnovnih vidikov:

1. z opazovanjem vplivov tedanjih retoričnih pravil na skladenjsko zgradbo besedil;
2. z opazovanjem morebitnih vplivov tedanje nemške skladnje na oblikovanje skladnje slovenskih besedil, v okviru česar so posebnega pomena odkloni od nemške skladnje, ki jih zasledimo pri takšnem raziskovanju;
3. s sinhronim opisom tedanjega skladenjskega sistema in diahronim opazovanjem razvoja posameznih elementov.

Naš prispevek želi opozoriti na nekatera dosedanja dognanja s področja skladnje slovenskih protestantskih piscev, pri čemer namenja poseben poudarek retorični razsežnosti njihove skladnje.

1 V času ustvarjanja slovenskih protestantskih piscev je **retorika** tako v šolskem izobraževalnem sistemu kakor tudi v dejanskem pisnem ustvarjanju igrala precej veliko vlogo. V slovenskih besedilih slovenskih protestantskih piscev najdemo številna znamenja, da so poznali retoriko tako v teoriji kakor tudi v praksi. Tako rabijo različne slovenske retorične izraze: *argument*, *fabula*, *istorija*, *eksempel*, *parabola*, *prigliha*, *priča*, *fabula*, *figura*, *pild* itd. (Ahačič 2007: 290–296). Priročnikov s področja retorike, ki so bili na voljo našim protestantskim piscem, je bilo v tistem času zelo veliko, kot pomembnejša za naš prostor pa lahko navedemo retorična dela Filipa Melanchthona, Erazma Rotterdamskega, Johanna Reuchlina ter Martina Pegija in priredbe teh in dru-

gih del izpod peres Johanna Susenbrota, Lucasa Lossija ter Petra Mosselana (Ahačič 2007: 283–289).

Raba retoričnih pravil je predstavljala temeljno merilo za presojanje »knjižnosti« in »umetelnosti« določenega besedila. Prav zaradi bogate retorične oblikovanosti je lahko slovenski knjižni jezik v 16. stoletju zadovoljeval potrebe in pričakovanja najširše skupine bralstva s slovensko intelektualno elito na čelu. Z retoričnega vidika je bila skladnja slovenskega knjižnega jezika v 16. stoletju skladnja »visoke« pisne slovenščine, ki se je morala prav v mnogih retoričnih potezah skladenjsko razlikovati od govornjene. Pisati (tudi) za preprostega človeka pri slovenskih protestantskih piscih ni vedno pomenilo pisati preprosto.

1.1 Glavne analize retoričnega oblikovanja del slovenskih protestantskih piscev (predvsem Trubarjevih besedil) so do sedaj podali Pogorelec (1972), Sajovic (2005, prvič objavljeno 1986), Koruza (1995), Seitz (1995, 1998) in Ahačič (2007).

Breda Pogorelec (1972) je v svojem članku o Trubarjevem stavku zelo tehtno izpostavila dejstvo, da »tako Luter kakor Trubar pravita, da pišeta za preproste ljudi, dejansko pa se v svojem pisanju ne ozirata na obstoječo družbeno diferenciacijo in oba pišeta za različne družbene plasti«. Podala je tudi pregled dotedanjih pomembnejših pogledov na Trubarjev stil in retorično oblikovanje besedila (Kidrič, Rupel, Pogačnik, Rajhman). Dotedanje splošne trditve o Trubarjevem skladenjskem oblikovanju besedil je nato preverjala na podlagi analize stavčne zgradbe celih besedil in prišla do spoznanja, da je Trubarjevo oblikovanje stavka tipično za tedanji čas. Opozorila je na dvojne in trojne formule, serije sinonimov, trojno ureditev na ravni stavka ali sestavka, definicije, hiastično stavo, hiperbaton, eksplikacijo, »ponavljanje«, »naštevaje« (*articulus* in *membrum*) in druge retorične značilnosti Trubarjevega stavka. Kot prva je k analizi pritegnila tudi definicije posameznih retoričnih pojmov iz retorike iz Trubarjevega časa (Susenbrotus). V prispevku o skladenjskih in retoričnih značilnostih Dalmatinovega besedila v odnosu do Bohoričeve gramatične norme (Pogorelec 1986: 473–497) je s podobnega vidika analizirala še Dalmatinov jezik.

Tomaž Sajovic (2005: 11–24 [1986]) se je v svoji študiji o retoričnosti in besedilnosti Trubarjeve pridige na podlagi primerjave med Trubarjevo pridigo (1550) in Rogerijevo pridigo (natisnjeno 1731) dotaknil tudi vprašanj retorične skladnje. Tako je med drugim opazil tudi »značilno urejeno nizanje besedilnih enot v odstavku« (Sajovic 2005: 16), ki pa ga ni umestil v tedanji retorični okvir – šlo je za t. i. uglajevanje (*expolitio*).

Jože Pogačnik se je v delu (1976: 82–86) svojega članka o svetopisemskih prevodih Jurija Dalmatina v luči stilističnih raziskav dotaknil tudi opisa skladenjskih značilnosti njegovega prevoda. Pri tem je izpostavil predvsem trojno členitev oz. trojno formulo v različnih oblikah, ki jo lahko spremljajo tudi paralelizmi, ter vzporednost členov (*parallelismus membrorum*) in hebrejsko vrstico.

Jože Koruza (1995: 268–277) je v svojem članku o literarni oblikovanosti Trubarjevih pridig umeščal le-te v tedanji retorični okvir, vendar se s podrobnejšo problematiko skladenjske retorike ni ukvarjal – podobno kot drugi literarni zgodovinarji, ki so se v svojih raziskavah dotikali tudi literarnega stila v 16. stoletju.

Elisabeth Seitz se je v osrednjem delu svoje monografije (1998: 52–203) ukvarjala z zgradbo stavka Trubarjevih slovenskih in nemških besedil v primerjavi z Dalmatinovim slovenskim in nemškim besedilom, nemškimi besedili Ungnada in Luthra ter latinskimi besedili Melanchthona, Luthra in Erazma. Pri tem je z vidika stavčne zgradbe dokazovala »knjižnost« slovenskega jezika prvih slovenskih knjig.

Pokazala je, da je na ravni oddaljenosti med osebkom in finitno glagolsko obliko ter oddaljenosti med glagoli v nedoločniku desno od finitnih glagolskih oblik večja podobnost med slovenskimi in starejšimi (Luthrovimi) nemškimi besedili, medtem ko novejša (tudi Trubarjeva) nemška besedila izkazujejo večje vrednosti,¹ kar povzroča tudi večjo zapletenost njihove zgradbe. Po drugi strani pa Trubar v veliki meri rabi zveze, ki povzročajo »zapletenost« besedila – med njimi tudi dvojne formule. Številčna analiza oddaljenosti med različnimi gradniki stavka kaže, da se je pogostnost rabe tehnik stavčne zgradbe pri Trubarju v slovenskih besedilih sčasoma povečevala ter da je bila glede na oddaljenost posameznih elementov primerljiva z Luthrovimi besedili. Nekoliko višja kot pri Trubarju je vrednost pri Dalmatinu. Nasprotno kažejo nemška besedila vseh obravnavanih avtorjev (tudi Trubarja in Dalmatina) razen Luthra bistveno višje oddaljenosti. Latinska besedila se od drugih glede na preverjane značilnosti močno razlikujejo, zato lahko njihov neposreden vpliv na gradnjo slovenskega stavka izključimo.

V okviru teh raziskav je za razumevanja vpliva retorike na skladnjo še posebej dragocena njena analiza (Seitz 1995: 469–489; 1998: 112–118) rabe dvojne formule v več besedilih iz 16. stoletja (od slovenskih več Trubarjevih in eno Dalmatinovo, opisala je tudi stanje v sočasnih latinskih in nemških besedilih), v kateri se je posebej osredotočila na »dvojično prirednost« (dvojno formulo) z *in* (v rabi so sicer še prirednosti z *ali* in *ter*). Ugotovila je, da so dvojne formule še posebej krepko zastopane v Trubarjevih besedilih in da tvorijo štiri skupine: sopomenske, protipomenske, med seboj neodvisne in najpogostejše: dopolnjevalne. Opozorila je tudi na dvojno formulo pri prevajanju.

Z opažanji o rabi t. i. prevajalske dvojne formule v Postilah se je v razpravo vključila tudi **Majda Merše** (2007: 67–68). Njena primerjava s prevodno predlogo je pokazala, da je bil v teh primerih pripis domače sopomenke navadno odločitev prevajalca in ne »zahteva« predloge.

Na podlagi teh raziskav so bile nato opravljene še **naslednje stopnje** v obravnavi te tematike (Ahačič 2007: 283–313): 1. pregled tedanjega stanja na področju retorike, 2. pregled retorične terminologije v slovenskih besedilih slovenskih protestantskih piscev ter 3. celovit pregled retorične oblikovanosti besedil slovenskih protestantskih piscev.

1.2 Vpliv retoričnega oblikovanja slovenskih besedil slovenskih protestantskih piscev v 16. stoletju na skladnjo teh besedil lahko tako povzamemo v naslednjih točkah:

¹ Gre za t. i. »Abstandswertequotient«, ki ga dobimo tako, da vsoto vseh vrednosti oddaljenosti (»Abstandswerte«) delimo s skupnim številom vseh konstrukcij (prim. formulo v Seitz 1998: 72).

1.2.1 Posreden vpliv na skladnjo teh besedil je imelo načelo *uglajevanja* besedila (*expolitio*).² Po teoriji klasične retorike gre za »uglajevanje/lepšanje/glajenje« misli s spreminjanjem (*variatio*) jezikovne ubeseditve (*verba*) ali z miselno razdelavo osnovne misli na najrazličnejše njeje podrejene stranske misli. Ker so se različne oblike te figure od antike dalje uporabljale za šolske vaje, je imela močan vpliv tudi na oblikovanje različnih umetnostnih besedil. Ločujemo dve osnovni varianti: parafrazo na osnovi sprememb na izrazni ravni ter parafrazo na osnovi variiranja na miselni ravni.

Raba *uglajevanja* (*expolitio*) – še posebej na izrazni ravni – neposredno povzroča rabo t. i. serij sinonimov,³ posredno pa tudi rabo dvojne in trojne formule ter sorodnih retoričnih postopkov. S tem bistveno zaznamuje skladenjske lastnosti besedila, v katerem je rabljeno.

Primer uglajevanja na izrazni ravni: v besedilu TR 1558 (Z 4a) je izhodišče *En kerszhenik* (oziroma *En vjaketeri zhlouik, bodi vuiffokim oli vniskim Stanu*) uglajevano z naslednjimi podrejenimi izrazi: *En kmetizh, En Antuerhar, En Syn, hlapec, Ena Szhi, dekla, En Purgar oli kupez, En Gospud, en oblaftnik, en Rihter, en Viuda, En pridigar oli Farnoshter* itd.

1.2.2 Neposredno vplivajo na skladnjo besedil veččlenski izrazi. V okvir takšnih veččlenskih izrazov moramo šteti t. i. dvojno in trojno formulo ter kopičenje (ki zajema veččlenske izraze od »četverne« formule dalje).

1.2.2.1 Dvojna formula⁴ oziroma dvojična vezniška prirednost⁵ (v nemščini enako neenotno Paarformel, Zwillingsformel, Doppelformel) je raba dveh izrazov, med katerima lahko stojijo vezniki *in, ali in ter*, v okviru katerih lahko samo za veznik *ali* opažamo, da praviloma stoji v sopomenskih ali dopolnjevalnih dvojnih formulah.

Primeri: dar inu muzh, Koffilce oli Iushnizo, nuzne tar potreibne, mladi tar štari.

Ločujemo štiri vrste dvojnih formul: sopomenske, kjer sta sopostavljena sopomenska izraza (npr. *gouori inu prauí*), protipomenske, kjer sta sopostavljena protipomenska izraza (npr. *huda inu dobra*), dopolnjevalne, kjer sta sopostavljena izraza, ki se pomensko dopolnjujeta (npr. *dar inu muzh, Ohranene inu Isuelizhanie*), med seboj neodvisne, kjer sta sopostavljena izraza, ki nista v sopomenskem ali protipomenskem odnosu ter se glede na sobesedilo pomensko ne dopolnjujeta (npr. *misiliti inu vprashati*), ter *dvojezične* ali »prevajalske« dvojne formule, kjer sta sopostavljena izraz v ljudskem jeziku in sinonimna tujka (npr. *posakoniti alli legitimirati*).

1.2.2.2 Trojna formula (Ahačič 2007: 303) stoji pri slovenskih protestantskih piscih glede na retorično vlogo v besedilu nekje med dvojno formulo in kopičenjem. Najpogostejši model trojne formule je: *x, y inu z*, manj pogost, a prav tako običajen pa: *x, y, z*.

² Ahačič (2007: 297–301), Lausberg (1990: § 830–842) in Stolt (1991: 89–99).

³ Pojav ima več imen, največkrat se ga označuje kar s *synonimia* (Lausberg 1990: § 650, Knap 2006: 38).

⁴ Izraz je v slovenščino uvedla Breda Pogorelec (1972). Domača in tuja literatura o tem vprašanju je obširneje navedena v Ahačič (2007: 302–303).

⁵ Izraz je v slovenščino uvedla Elisabeth Seitz (1995).

Primeri: »ta Poštaua, te Sapuuidi inu ta Euangeli« (TO 1564: A 1a), »Ordinatio, Synodi, Vifitationes« (TO 1564: A 1b).

1.2.2.3 Zelo pogosto je pri slovenskih protestantskih piscih **kopičenje** (Ahačič 2007: 303–305) v smislu naštevanja (*enumeratio*), ki je lahko asindetično (brez veznikov) ali polisindetično (s kopičenjem veznikov). Tej figuri sorodno je naštevanje sinonimnih členov (*synonimia*). Asineton se v okviru retoričnega oblikovanja besedila uporablja (tudi) v dveh oblikah: kot *articulus* in kot *membrum*.⁶ *Articulus* je definiran kot postopek (Susenbrotus 1576: 53–54), »ko posamezne besede razdelimo z vmesno enoto [najpogosteje z veznikom *in*], tako da je [prej enoten] stavek razdeljen. Ta figura je primeri- na, kadar določeno stvar pripovedujemo bolj živo. Kjerkoli moramo namreč govoriti bolj živo in bolj bojevito, bomo govorili kos za kosom, razsekano.« *Membrum* pa je (Susenbrotus 1576: 54), »kadar navedemo dva ali več členov brez veznika ali z njim«.

Asindetično kopičenje je (podobno kot v nemških besedilih) pogosto vsebovalo z veznikom povezane dvojne formule. Prav tako je pogosto naštevanje z veznikom med predzadnjim in zadnjim členom (po vzoru dvojne in trojne formule). Polisindetona v originalnih besedilih nismo zasledili, se pa seveda pojavlja v prevodih.

Primeri: asindetično kopičenje: » te Iogre, te Preroke, te Euangelifte, te Pastryrie, te uzhenike etc.« (TO 1564: A 1b); polisindetično kopičenje: »INu on je vsel Kruh, je sahvalil inu reslomil, inu je nym dal inu je rekâl« (DB 1584: Lk 22,19); *articulus*: od Gofpodariou inu drushine, od štarishih inu otruk, od brumnih inu hudih shen, od kregaina, praudaina, mafzhouaina, od pofuitniga blaga inu lakomnoſti« (DJ 1575:)(6b); *membrum*: »bodo refodiueni, fe fueido, pridó naprei inu bodo dani nafnane« (TT 1557: o 1a).

1.2.3 Od številnih **drugih retoričnih postopkov** (predvsem figur), ki vplivajo na skladenjske vzorce (in jih ni smiselno naštevati v celoti), so opaznejši naslednji:

- **(de)finitio** (določitev/razlaga pojma; Ahačič 2007: 305), ki jo pri slovenskih protestantskih piscih najopazneje rabi Trubar. Najpogostejša oblika je eksplikacija z uvodnima besedama: *tu ie* (lat. *id est*): »Nerpoprei, de fe ta cela Boshia beſſeda, **tu ie**, Poštaua, te Sapuuidi inu ta Euangeli, tim ludem vti Cerqui, prou inu ſaſtopnu prydiſguie« (TO 1564: A 1a);
- **retorična gradnja besedila glede na dele govora** (Ahačič 2007: 306–307), v tem okviru pa predvsem trodelna zgradba (prim. Pogorelec 1972: 309, 312);
- **hiazemska ureditev stavka**: »Ta Molytva / ye an rifnizhin inu priatliu fguuor Sbugom /.../ tak fguuor ye ana praua Molytout« (TC 1550: 16);
- **hiperbaton**: »Sa telefne pag inu pofueidtne rizhi« (TC 1550: 21);
- različne **figure ponovitev** besed in stavčnih vzorcev (npr. nizanje odvisnikov iste vrste, stavčni paralelizem – antitezni in drugi, znotraj tega tudi izokolon; prim. npr. Pogorelec 1972: 315);
- **antiteza** (prim. Toporišič 1995);
- **preskok osebk**a v daljših povedih z več odvisniki: »Ta praua Vera pag /.../ ſkufi katero ta zhlouik dobi tu odpulzhane tih grehou / inu ſkufi to bode brumen inu prauizhin ſturien pred bugom / taku de pryde vnebefa / ye leta / kir [vera] nekar le

⁶ Prim. Pogorelec (1972: 316).

lamuzh vei inu veryame de ye an Bug / temuzh kir [vera] tudi fna tiga prauiga Boga / kir ye Ozha / Syn / inu fueti Duh / inu de on [človek] tudi vei / kakoue uole / ye bug pruti timu zhloueku / inu kir terdnu veryame befedi bolhy / de on [človek] fto Vero prou zhefti Boga /.../« (TC 1550: 203–204);

- **drugo**: perifraza, metafora in njej sorodne figure, hiperbola, epiteton, aliteracija, retorično vprašanje, anominacija (= paronomazija), stopnjevanje (*amplificatio*),⁷ eksklamacija (*exclamatio*), antonomazija, različne oblike variacije (*variatio*), alegorija, uvajanje biblijskih citatov itd.

1.2.4 Na koncu velja omeniti še **skladenjske figure, opisane v Bohoričevi slovnici** (BH 1584: S12–19; Ahačič 2007: 172–173): zevgma, silepsa, prolepsa, sinekdoha, antiptoza, enalaga in evokacija.

2 Že Jernej Kopitar je v svoji slovnici (Kopitar 1808: xxiv–xxxv, 28, 37) opazal **vplive določenih nemških skladenjskih modelov** na jezik slovenskih protestantskih piscev (predvsem Trubarja). Njegova sodba je bila, da Trubar piše »nemško s kranjskimi besedami« (n. d., 28). Dejanske raziskave vpliva nemških skladenjskih modelov na skladnjo slovenskega jezika v 16. stoletju pa so pokazale nekoliko drugačno stanje.

Martina Orožen (1996: 125–128; [1987]) je na podlagi primerjave odlomkov iz Dalmatinovih in Trubarjevih prevodov svetopisemskih psalmov opazala, da je Dalmatin ob prevajanju Biblije zavestno iskal slovenske skladenjske rešitve, medtem ko je Trubar ostajal dobesednejši. Dalmatin je pogosteje izločal nemške skladenjske kalke (določni člen, svojilni roditelj, neslovenske predložne zveze, trpnik [za ta postopek na navedenih mestih nismo našli primera] itd.), zato je moral spreminjati besedni red stavčnih členov ter oblikovati bolj podredno zloženo poved.

Dalmatin (Orožen 1996: 242 [1986]) je določni člen precej dosledno izločal glede na zakonitosti žive pogovorne rabe, v skladu s predlogo pa je pogosteje ohranjal nedoločni člen ter osebne in svojilne zaimke. Prav tako je pri prevajanju predložnih zvez včasih sledil nemškemu modelu, spet drugič pa ne (Orožen 1996: 243–244 [1986]).

Hkrati je opozorjala tudi (Orožen 1996: 134, 146 [1986]), da bo vprašanja izvirnosti in kalkiranosti skladenjskih vzorcev v jeziku slovenskih protestantskih piscev mogoče razrešiti ob primerjavi skladenjskega upovedovanja pri Trubarju, Krelju in Dalmatinu ob nemški in latinski predlogi.

Prav tako ugotavlja (Orožen 1996: 236 [1986]), da je Trubar »živo spregovoril«, kadar je skladenjski ustreznik v slovenskem jeziku jasno prepoznal, »ko je naletel na domačemu sestavu tuj skladenjski pojav, ga je poslovenil dobesedno.«

Primeri: določni člen, svojilni roditelj: »GOSPODNIA shtima s'mozhio gre« (DB 1584: Ps 29) : »Ta shtyma tiga Golpudi gre smozhio« (TPs 1566: Ps 29); ohranjanje nedoločnega člena: »Inu Gospud Bug je puftil en globok fen [LB: einen tiefen Schlaf] pafti na Adama« (DB 1584, 1 Mz 2,21); ohranjanje osebnih zaimkov: »/I/nu on je safpal [LB: er entschlief]. Inu on je vsel [LB: Wnd (!) nam] enu njegovu Rebru, inu je sapèrl tu mejftu s' meffom« (DB 1584, 1 Mz 2,21); ohranjanje nemških predložnih zvez: »K/er je is [LB: vom Manne] Mosha

⁷ V smislu Lausberg (1990: § 400–409).

vseta« (DB 1584: 1, Mz 2,23); spreminjanje nemških predložnih zvez: »Prekleta bodi mej [LB: vnter] vfo shivino, inu pred [LB: vnter] vfo Svirino na Puli« (DB 1584: 1 Mz 3,14).

Majda Merše (2003: 81–103) je v razpravi o glagolskih kalkih v zgodovini slovenskega knjižnega jezika prišla do pomembne ugotovitve, da je v delih slovenskih protestantskih piscev precej pogosta raba kalkov na mestih, kjer ni bila neposredno spodbujena s predlogo ter da je bil besednoredni položaj prislovne sestavine glagolskega kalka praviloma podrejen domačim besednorednim zakonitostim. V slovenščini tako stoji prislovna sestavina pred glagolom, izhodiščna nemška predpona pa (v sedanjiku in enostavnem pretekliku) na koncu stavka, torej za pregibanim glagolom. Izjema, ki se pokriva z nemščino, je raba pri velelniku. Najdemo tudi primere, kjer prihaja drugje do pokrivanja z nemščino.

Primer: raba, ki ni spodbujena s predlogo: »Inu GOSPVD je doli pobil [LB: plaget] tiga Mura pred Alfom« (DB 1584: 2 Krn 14,11); domači besedni red: »Inu Moses je gori vsdignil fvojo roko [LB: Vnd Mose hub seine hand auff]« (DB 1584: 4 Mz 20,11).

Ta ugotovitev je zelo pomembna tudi za raziskovanje besednega reda v delih slovenskih protestantskih piscev nasploh. **Primerjava stave osebkov ter glagolskih oblik** slovenskega besedila v primerjavi s prevodnimi predlogami namreč kaže, da je bila raba besednega reda, ki ni sledil nemški (ali latinski) predlogi, ampak slovenskim besednorednim zakonitostim prej pravilo kot izjema in da kaže Dalmatinov besedni red na nekoliko večjo podobnost z nemško predlogo kot Trubarjev. Poglejmo si primer takšne analize kratkega, a povsem reprezentativnega odlomka iz Rim 3,21–31 glede na TT 1581–82 in DB 1584:

Delo	Besedilo	Dalmatin (DB 1584) po nemščini	Motiviranost sln. v TT z lat.
LB: TT: DB:	Jch sage aber von solcher gerechtigkeit fur Gott Ieft pag gouorim od lete Prauice Boshye Ieft govorim pak od takove Pravice pred Bugom	+	–
LB: TT: DB:	DENN es ist hie kein vnterscheid Sakai tukai eden mumu drugiga ne vela Sakaj letukaj nej obeniga reslozhka	–	–
LB: TT: DB:	den sie an Gott haben sollen katero bi Bug na nih imel imeiti katero bi iméli v'Bugi iméti	– [mod. glagol]	–
LB: TT: DB:	Vnd werden on verdienst gerecht Ampag oni bodo Prauizhni Iturieni Inu bodo pres saflushenja pravizhni	+	–
LB: TT: DB:	so durch Christo Jhesu geschehen ist kateru ie Vielufu Cristufu kateru je Ikusi Cristufa Iesufa sturjenu	+	+
LB: TT: DB:	Welchen Gott hat furgestellet kateriga ie Bug naprei poftauil kateriga je Bug naprej poftavil	–	–

LB: TT: DB:	welche bis an her blieben war / vnter göttlicher gedult kateri fo poprei pod teim Boshym poterplenem šturieni kateri fo dofehmal pod Boshjim potèrplenjom bily oštali	–	–
LB: TT: DB:	Auff das er zu diesen zeiten darböte die Gerechtigkeit De on to fuio Prauizo per fadanashnim zhafu iskafuie de bi on vfadalhnim zhaffu iskasal to pravizo	+	–
LB: TT: DB:	Auff das er allein Gerecht sey De je on fam ta Prauizhni De je le on fam pravizhen	–	–
LB: TT: DB:	So halten wir es nu Satu mi terdno derishimo satu my tèrdnu dèrshimo	–	–
LB: TT: DB:	Das der Mensch gerecht werde De ta zhlouk bode Prauizhin šturien de Zhlovik pravizhen poftane	+	–
LB: TT: DB:	der da gerecht machet die Beschneitung aus dem glauben / vnd die Vorhaut durch den glauben kateri bode to Obrefo is te Vere Inu to Neobrefo skufi to Vero prauizhno šturil kateri pravizhno dela to Obrejso is Vere, inu Neobrejso fkusi Vero	+	–
LB: TT: DB:	Wie? Heben wir denn das Gesetz auff / durch den glauben? Aku mi tedai to Poftauo fkufi to Vero doli taremo? Koku? Ie li my tedaj Poftavo fkusi Vero gori vsdignemo?	–	–

Podobno je **Jochen Raecke** v svoji študiji o »slovenskem« v slovenskem prevodu Luthrove Hišne postile med drugim ugotovil (Raecke 1995: 411–412), da Trubar v nasprotju z nemškim modelom postavlja modalni glagol pred nedoločnik (*»inu vekoma imel pomagati [und ewig helfen solt]«* (TPo 1595: I, 2)).

3 Raziskovalci so poleg doslej obravnavanih področij obravnavali tudi nekatere druge skladenjske in s skladnjo povezane probleme.

Majda Merše je med drugim obravnavala rabo pogojnika v odvisnikih ter glavnih in prostih stavkih (Merše 2002: 285–305), vpliv predpanske glagolske tvorbe na skladenjsko okolje (Merše 1986: 87–97), vezavo glagolov glede na prevodne predloge (Merše 1998: 59) in besedni red pri rabi zloženek s sestavino *kje* (< *kej*) (Merše 2004: 21–25).

Hanna Orzechowska se je ukvarjala z gramatičnimi (poleg oblikoslovnih tudi s skladenjskimi) variantami velelnika v Dalmatinovi Bibliji (Orzechowska 1986: 327–347), z rabo vprašalne zveze *kaj je to za* s tožilnikom (1977: 139–145), preučevala je navezovalno funkcijo zaimenskih in glagolskih klitik pri elipsi glagolske prvine iz povedkove skupine (1978: 11–21), rabo navezovalnega roditeljskega (1978: 23–41) ter roditeljskega (1978: 43–64) v Dalmatinovi Bibliji, deloma pa se skladenjskih vprašanj dotikata tudi njeni razpravi o začetkih opisnega stopnjevanja in drugih elementih analitične strukture pri stopnjevanju v Dalmatinovem jeziku (1978: 65–90) ter o vezavi glagolov **veděti*, **znati*, **uměti* v Dalmatinovi Bibliji in današnji slovenščini (1974: 129–149).

France Tomšič (1955: 56–67) se je ukvarjal z rabo deležnika v zgodovini slovenske zgodovinske skladnje.

Janez Keber (1986: 111–116) obravnava nekatere vzročne veznike v Trubarjevih delih. Z rabo veznikov v Trubarjevem pismu Rimljanom pa se ukvarja **Gerhard Neuklowsky** (1989: 109–119).

Martina Orožen se je ukvarjala tudi z nekaterimi skladenjskimi problemi, ki se ne dotikajo prevodnih predlog, npr. »odmiki od kalkiranja« (Orožen 1996: 127), »prastare inverzije desnega prilastka« (Orožen 1996: 137), Kreljeve skladenjske rešitve v primerjavi s Trubarjevimi (Orožen 1996: 178–184).

Poleg naštetih razprav se vprašanj s področja skladnje deloma dotikajo tudi nekatera druga, vendar jih obravnavajo bolj z besedoslovnega, pomenoslovnega ali oblikoslovnega vidika.

4 Na razlike med nemško in slovensko in slovensko skladnjo prvi opozarja že **Primož Trubar** na edinem mestu (poleg Bohoričeve slovnice v delih slovenskih protestantskih piscev), ki govori o skladnji. V nemškem uvodu v TC 1567 (a 3b–a 4a) pravi, da je katekizem sestavil po nemško in slovensko, da bi se naša mladina iz njega učila tudi branja in razumevanja nemškega jezika, in sicer »ne glede na to, da se konstrukcija povsod ne ujema«.

Za tedanje standarde celovito obravnavo slovenske skladnje je podal v svoji slovnici **Adam Bohorič** (BH 1584: S1–S59).⁸ Prav to poglavje Bohoričeve slovnice je v največji meri naslonjeno na Melanchthonovo predlogo, zato moramo tudi v njem navajane slovenske primere in njihove opise presojati v primerjavi z Melanchthonovim teoretičnim besedilom. Takšno branje nam da osnovne podatke o tem, kako so v tistem času presojali skladnjo slovenščine v odnosu do skladnje latinščine. Glede na (ne)skladnost latinskega pravila in primera s slovenskim so se v Bohoričevi slovnici oblikovale naslednje skupine razdelkov (Ahačič 2007: 192–196): a) Melanchthonovo pravilo in primer se skladata s slovenskim, na kar ni posebej opozorjeno; b) Melanchthonovo pravilo in primer se skladata s slovenskim, na kar je opozorjeno z zvezo »*ut apud Latinos*«; c) Melanchthonovo pravilo in primer se skladata s slovenskim, na kar je opozorjeno z omembo slovenščine; č) Melanchthonovo pravilo in primer se ne skladata s slovenskim, kar ni posebej poudarjeno, ampak je razvidno iz komentarja; d) Melanchthonovo pravilo in primer se ne skladata s slovenskim, na kar je posebej opozorjeno.

⁸ Breda Pogorelec v članku o skladnji pri Dalmatinu in Bohoriču (Pogorelec 1984: 223–248) prva pravilno locira najverjetnejšo Melanchthonovo predlogo za skladenjski del slovnice (MS 1538) in opiše Bohoričev način prirejanja skladenjskega dela te predloge na podlagi prvih dvanajstih pravil Bohoričeve skladnje imen (BH 1584: S1–9). Na podlagi ugotovitev analizira tudi nekaj odlomkov iz Dalmatinovih besedil. V članku o razmerju med skladnjo in retorično figuro v Dalmatinovem besedilu in med opisom le-teh v Bohoričevi slovnici (Pogorelec 1986: 473–497) na podoben način obdela v Bohoriču našete skladenjske figure in nekatere druge probleme glagolske skladnje (BH 1584: S12–19). Metodološko drugačen je članek Jožeta Toporišiča o Bohoričevi skladnji (1984: 159–181).

Primeri: a) »Imenovalnik pred osebnim glagolom. Prvo pravilo. *Ego lego, jeft berem. Tu legis, ti berešh. Ille legit, on bere.* Tu se ujemajo glagoli in imenovalniki v številu in osebic« (BH 1584: S9); b) »Rodilnik želje: *Cupidus lucri: shelan dobizhka.* Veže se z roditeljskim kakor pri Latincih« (BH 1584: S5); c) »*Dolet Turcis, quod ab obfidione Viennensî repulsi funt. Shal deje Turkom, ker fo od Dunajfkiga rupanja odgnani.* Tudi v tem se slovenski jezik ujema z latinščino« (BH 1584: S10); č) »Enako se tudi glagol čustvovanja *misereor* veže z roditeljskim, npr.: *Misereor huius mulieris, fe smilim zhes leto sheno.* Glagol *fe smilim* se veže s tožilnikom s predlogom. Veže se s tožilnikom zaradi vmesnega predloga *zhes*, kar v latinščini pomeni *super*« (BH 1584: S23); d) »*Studeo huic rei et hanc rem. Ieft fe tiga fliffam, oli, te rezhi, fe fliffam.* Glagolu sledi roditeljski, ki stoji samostojno ali v povezavi s pridevnikom. V tem se slovenski jezik ne ujema z latinščino« (BH 1584: S24).

Bohoričevo priredbo Melanchthonove latinske skladnje lahko tako na nekaterih mestih beremo kot komparativno latinsko-slovensko skladnjo. Poleg tega imamo v dodanem *Preizkusu skladnje* (BH 1584: (1)–(5)) na voljo tudi prvo skladnjsko analizo kakega slovenskega besedila.

VIRI IN LITERATURA

- Kozma AHAČIČ, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- BH 1584 = Adam BOHORČ, 1584: *Arcticae horulae fuccifivae*. Wittenberg.
- DB 1584 = Jurij DALMATIN, 1584: *BIBLIA*. Wittenberg.
- DJ 1575 = Jurij DALMATIN, 1575: *JESVS SIRAH*. Ljubljana.
- Janez KEBER, 1986: Vzročni vezniki v Trubarjevih delih. *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*. Ljubljana: SAZU. 111–116.
- Joachim KNAPE, 2006: *Poetik und Rhetorik in Deutschland 1300–1700*. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.
- Jernej KOPITAR, 1808: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach: Wilhelm Heinrich Korn.
- Jože KORUZA, 1995: Die literarischen Formen der Predigten Trubers. *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen: Primus Truber und seine Zeit*. (Sagners Slavistische Sammlung 24). München: Verlag Otto Sagner. 268–277.
- Heinrich LAUSBERG, 1990: *Handbuch der literarischen Rhetorik: Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- LB 1545 = *Die Luther-Bibel: Originalausgabe 1545 und revidierte Fassung 1912: 2. Ausgabe*. (Digitale Bibliothek: CD-ROM 29). Berlin: Directmedia. 2000.
- Majda MERŠE, 1998: Vrste glagolskega dejanja v delih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja in tuje prevodne predloge. *SR* 46/1–2. 55–71.
- 2002: Raba pogojnika v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika: ob življenjskem in strokovnem jubileju prof. dr. Martine Orožen* (Zora 18). Maribor: Slavistično društvo, str. 285–305.
- 2003. Glagolski kalki v zgodovini slovenskega knjižnega jezika (prevzemanje, raba in primerjava s stanjem v slovanskih jezikih). *SR* 51 (posebna številka). 81–103.
- 2004. Besednovrstna in druga slovnična problematika besedja slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. *Jezikoslovni zapiski* 10/1. 7–32.
- 2007: Prepoznavnost in značilnosti besedja slovenskih protestantskih postil 16. stoletja. *SR* 55/1–2. 65–84.

- MS 1538 = Philippus MELANCHTHON, 1538: *Syntaxis olim a Philippo Melanthon collecta, nunc locupletata, ut sit ad usum scholarum accommodatior. Cum praefatione Phil. Melanthonis*. Argentorati: Millius.
- Gerhard NEWEKLOWSKY, 1989: Raba podrednih veznikov v Trubarjevem Pismu Rimljanom. *SR* 37/1. 109–119.
- Martina OROŽEN, 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (Od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Hanna ORZECOWSKA, 1974: Vezava glagolov **věděti*, **znati*, **uměti* v Dalmatinovi Bibliji in današnji slovenščini. *SR* 22/2. 129–149.
- 1977: Redek skladenjski pojav v slovenščini šestnajstega stoletja (Kaj je to za eno sanjo?). *JiS* 22/5. 139–145.
- 1978: *O jeziku Dalmatinove Biblije – About the Language of the Dalmatin Bible*. (Razprave – Dissertationes 10). Ljubljana: SAZU.
- 1986: Warianty gramatyczne (morfologiczne i składniowe) w Biblii J. Dalmatina: Imperativus. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 6). Ljubljana: Filozofska fakulteta. 327–347.
- Jože POGAČNIK, 1971: Anschauungen über Sprache und Stil bei Bohorič. *Adam Bohorič: Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. München: Rudolf Trofenik. 88–97.
- Jože POGAČNIK, 1976: *Teze in sinteze*. Maribor: Založba Obzorja.
- Breda POGORELEC, 1972: Trubarjev stavek. 8. *SSJLK*. 305–323.
- 1984: Skladnja pri Dalmatinu in Bohoriču. 20. *SSJLK*. 223–248.
- 1986: Dalmatinovo besedilo med skladnjo in retorično figuro in Bohoričeva gramatična norma. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 6.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 473–497.
- Jochen RAECKE, 1995: »E/r sich des schwären Wercks / nämlich die Haußpostill D. Martini Lutheri / in die Windische Sprach zu vbersetzen vnderfangen« – 'Windisches' in der 'windischen Sprach' der Truberschen 'Hishna Postilla'. *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen: Primus Truber und seine Zeit*. (Sagners Slavistische Sammlung 24). München: Verlag Otto Sagner. 382–413.
- Tomaž SAJOVIC, 2005: *Jezik med umetnostjo in znanostjo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Elisabeth SEITZ, 1995: Govorniško stilno sredstvo ali pomoč pri prevajanju? Dvojično vezniško pridedje v izbranih besedilih Primoža Trubarja, Martina Lutra in njunih sodobnikov. *SR* 43/4. 469–489.
- 1998: *Primus Truber – Schöpfer der slovenischen Schriftsprache?*. (Slavistische Beiträge 363). München: Verlag Otto Sagner.
- Birgit STOLT, 1991: Rhetorische Textkohärenz – am Beispiel Martin Luthers. *Rhetorik: ein internationales Jahrbuch* 10: *Rhetorik der frühen Neuzeit*. 89–99.
- Joannes SUSENBROTUS, 1576: *Epitome troporum et schematum*. Londini: Ioannes Kyngstonus.
- TC 1550 = Primož TRUBAR, 1550: *Catechismus*. Tübingen.
- TC 1567 = Primož TRUBAR, 1567: *TA CELI CATEHISMVS*. Tübingen.
- TO 1564 = Primož TRUBAR, 1564: *CERKOVNA ORDNINGA*. Tübingen.
- France TOMŠIČ, 1955: Poglavlje iz slovenske historične sintakse. *SR* 8/1–2. 56–67.
- Jože TOPORIŠIČ, 1984: Prva slovenska skladnja. *SR* 32/3. 159–181.
- 1987: Zimske urice, prva slovenska slovnica. *Arcticae horulae succisivae – Zimske urice proste*. Maribor: Založba Obzorja. 281–328.
- 1995: Die Figur des Gegensatzes in Trubers publizistischen Texten. *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen: Primus Truber und seine Zeit*. (Sagners Slavistische Sammlung 24.) München: Verlag Otto Sagner. 352–362.

TPo 1595 = Primož TRUBAR, 1595: *HISHNA POSTILLA*. Tübingen.

TR 1558 = Primož TRUBAR, 1558: *EN REGISHTER*. Tübingen.

TT 1557 = Primož TRUBAR, 1557: *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*. Tübingen.

TT 1581–82 = Primož, TRUBAR, 1581–82: *TA CELI NOVI TESTAMENT*. Tübingen.

SUMMARY

Syntax in the works of Slovenian Protestant writers can be analysed under three basic categories: a) by observing the influences of rhetorical rules of the time on the syntactical form of texts; b) by observing possible influences of German syntax on the formation of Slovenian syntax; c) by a synchronic description of the syntactical system of the time and diachronic observation of the development of individual elements of that system. The paper points out certain findings revealed by the syntax of Slovenian Protestant writers by focusing on the rhetorical aspect of their syntax.

1. During the time of Slovenian Protestant authors, rhetoric was very important both in the educational system and writing. The use of rhetorical rules represented the basis for evaluating whether a text was deemed standard and well written. It was precisely the rich rhetorical aspect that enabled 16th-century standard Slovenian to cater to the needs and expectations of a broad circle of readers, including the Slovenian intellectual elite. From a rhetorical perspective 16th-century standard Slovenian syntax was the syntax of 'high' written Slovenian, which necessitated different rhetorical features from those used in spoken discourses, yet writing for the common man's benefit in the minds of Slovenian Protestant writers did not necessarily require writing in a simple manner.

Rhetorical models influenced the syntax either directly or indirectly. An indirect influence on the syntax in the texts of Slovenian Protestant writers expressed the rhetorical principle of embellishing (*expolitio*), whereas a direct influence represented the so-called multi-article expressions such as the double and triple formulae and accumulation, and some other rhetorical procedures.

2. As far as the relation between 16th-century Slovenian and German syntax is concerned Kopitar's thesis that Trubar wrote 'in a German manner with Carniolan words' and that Dalmatin 'germanises less than Trubar' was a thesis that endured for a long time. Contemporary research, however, has shown that works of Trubar and other Slovenian Protestant writers do in fact reveal certain elements of German syntax (e.g. the definite article, possessive genitive, the use of the passive, verbal direct translations, etc.), but these are within a Slovenian text frequently furnished with Slovenian features. This becomes clearly obvious when discussing the word order, which in translated texts can differ substantially from German (and Latin), also where a lack of comparison between the translated and the original texts would result in expecting the translation to be syntactically influenced by the source text (e.g. the use of verbal direct translations, the position of the subject, finite and non-finite verbal forms, modal verbs, etc.).

3. The paper also enumerates a few other areas regarding standard Slovenian syntax in the works of Slovenian Protestant writers which have already been analysed and documented in extant literature.

4. Slovenian syntax's theoretical research dates to the 16th century. The first to point out the differences between Slovenian and German syntaxes was Primož Trubar, whereas Adam Bohorič pointed out the elements which made Slovenian syntax different from that of Latin; his adaptation of Melancthon's Latin syntax can in certain places be read as a comparative Latin-Slovenian syntax.